

KAPEL VAN DE HEUVEN – ZONHOVEN

Michèle Schepers

Finaliteit Toeristische Gids Limburg – 2008

Volkskunde : Prof. H. Geybels

Gedurende eeuwen speelden kapellen een belangrijke rol in het dagelijkse leven van onze voorouders. Hun religieuze rol is sterk afgenomen. Er dreigt verwaarlozing en in sommige gevallen verdwijning.

Een gemeenschap wordt nochtans samengehouden door materiële en geestelijke gemeenschappelijke kenmerken.

Het geestelijke is verdwenen maar men probeert de kapel te bewaren via de materiële kenmerken. De Kapel van de Heuven heeft zijn geschiedenis geschreven en is een belangrijke rechtstreekse getuige hiervan.

Aan de hand van een aantal criteria ¹ bekijken we zijn evolutie van godsdienstig erfstuk tot het bewaren van een stukje kunsthistorisch erfgoed.

1. LOKALISATIE

De Kapel van de Heuven is gelegen in de Gemeente Zonhoven, op ongeveer 8 km ten Oosten van Hasselt langs de oude steenweg Hasselt-Eindhoven, de Heuvenstraat.

Het maakt deel uit van het gehucht Heuven en de Kapel is ongeveer een halve km van de Sint-Quintinuskerk verwijderd.

De omliggende grond hoort bij de Kapel (een aanpalend Heuvenhof) en wordt nu het Kapelhof genoemd. Zij is deels beschermd als dorpsgezicht.

2. OORSPRONG

De Kapel werd gebouwd op de plaats waar vóór 1790 de Tiendenshuur ² stond die toebehoorde aan de Abdij van Herckenrode.

Het tiendenrecht was georganiseerd via een ingewikkeld systeem en diende ondermeer voor de kerkdienst en het onderhoud van de kerkgebouwen. ³

De oorspronkelijke parochiekerk was te klein en in een erbarmelijke staat. Op 14 juli 1785 werd begonnen met de afbraak van de oude kerk. Tijdens de afbraak en de heropbouw van de nieuwe Sint-Quintinuskerk (1785 tot 1789) stelde de toenmalige abdis Augustine van Hamme de Grimbergen d'Assche, de tiendenshuur van de Heuven ter beschikking voor het houden van de kerkelijke diensten.

Na de voltooiing van de kerk werd de schuur afgebroken en de kapel werd op deze plaats opgericht in 1790 als aandenken aan de godsdienstige vieringen die daar jarenlang plaatsvonden.

Van 1785 tot eind 1788 werden 271 kinderen gedoopt, 88 huwelijken voltrokken en 159 overlijdens genoteerd ⁴. Vermits met de bouw van de kerk in juli 1785 begonnen werd, mogen we dus aannemen dat minstens $\frac{3}{4}$ van deze diensten op de Heuven plaatsvond.

3. HET GEBOUW

Kunststijl & Materialen

Als kunsthistorisch gebouw heeft de Kapel Ter Heuven zeker waarde.

Zij is gebouwd volgens een achthoekig grondplan. Deze vorm is uniek en vindt men nergens anders in Limburg weer. Het unieke van deze kapel wordt ook weergegeven door de kleurkeuze.

¹ Henri Vanoppen, *Kapellen in Vlaanderen*, Mores-tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen, Vlaams centrum voor volkscultuur-jaargang 3 nr 1-2002)

² "Tienden" waren een soort belasting ($\frac{1}{10}^{\text{de}}$ van de opbrengst) die de inwoners moesten afstaan aan de abdij van Herckenrode die het patroonschap vanaf 1218 over de kerk van Zonhoven had bekomen.

³ J.Mertens, Zonhoven, historisch-naamkundige studie, (Zonhoven: Uitgave Gemeentebestuur Zonhoven, 1982), 160-166

⁴ Idem

De muren zijn witgeschilderd met uitzondering van de plinten, de raamomlijstingen en de medaillons die in het zwart geschilderd zijn.

De muurvakken zijn niet gelijk en meten afwisselend 150 en 120 cm. Ze zijn gescheiden en verstevigd door pilasters ter breedte van één baksteen en een halve brik vooruitspringend.

De kapel is opgetrokken in baksteen. Voor 1790 was dit een nieuwe bouwstijl vermits de gewone huizen tot dan in het algemeen nog in leem werden gebouwd.

Op de voorgevel zien we een jaarschrift, aangebracht boven de boogvormige ingangdeur : “Anno 1790”.

Het speciale karakter van deze kapel wordt weergegeven door de 5 ovale venstertjes met een kruis uit ijzer : één boven de deur en de twee muurvakken aan beide kanten zijn ook versierd met zo'n venstertje.

Het leien dak eindigt in een zes-hoekig torentje waarin een klokje hangt. Op het torentje staat een smeedijzeren kruis, versierd met gekrulde bladeren. Boven dit kruis een haan en daarop weer een klein sober kruisje.

Inboedel

In het midden van het plafond bevindt zich een Maria-monogram bestaande uit ineengevlochten letters van haar naam. Daarboven een kroontje en eronder drie lelies (symbool van de maagd) en drie harten (symbool van de liefde). Onder het monogram is een duif afgebeeld.

Zoals enkele bronnen vermelden, hebben zich doorheen de tijd in het interieur enkele veranderingen voorgedaan.

“Binnen staat er een altaar uit gesculpteerd hout met een altaarblad stijl Lodewijk XVI, alsook het beeldje van de Madonna, op zijn Spaans versierd” – 1969. ⁵

“Beeld van OL-Vrouw en het kind Jezus in de nis van het altaar zijn niet meer dan een hoofd op een houten blok. Verder staan er in de kapel enkele tinnen en koperen kandelaars en wat waardeloos meubilair⁶ - 1976.

“In de kapel staat het beeld van OL Vrouw met scepter en kroontje. Zij draagt het Kind Jezus op de arm. Beiden dragen een wit kleed met goudboord afgezet. Verder staan in de kapel nog een gekleurd beeld van het H. Hart op een houtentafeltje, een borstbeeld van het H. Hart, negen houten zitbankjes, drie bidstoelen, een kaarsenhouder op een houten voetstuk en twee houten bloemenstaanders. Boven het altaar staan twee kleine borstbeeldjes van het H. Hart.⁷ – 1986.

“In de kapel staat een houten altaar, waarop een nis met rondboog, geflankeerd door 2 zuiltjes met Corinthische kapitelen. De te grote nis laat vermoeden dat ze bedoeld was ooit een groter beeld. Nu staat er een aangekleed beeldje van Maria met het Kind. Alleen de hoofden zijn mooi gesneden, waarschijnlijk uit lindehout en gepolychromeerd. De rest is een aangekleed houtblok. Het hout is erg aangetast door houtworm.”⁸ - 1988

Het Mariabeeld vanwaar sprake is weggenomen en ondergebracht in de Sint-Quintinuskerk.

Op de dag van vandaag (januari 2008) bestaat de inboedel uit verschillende verwaarloosde voorwerpen zonder enige waarde. Waarschijnlijk zijn deze voorwerpen bijeengesprokkeld door de buurtbewoners of bewonderaars van de Kapel.

⁵ Soldatendienst KAJ, “Milac : *Brieven uit Zonhoven*”, februari 1970 citeert een vertaling van een artikel uit “La Libre Belgique” van maandag 27 oktober 1969.

⁶ Y.Z., “Kapel “van de Heuven” wacht op restauratie”, Het Belang van Limburg, 9 januari 1976

⁷ M. Switten, *Wijkkapellen en devotieplaatsen te Zonhoven (Zonhoven-vzw Heemkundekring Zonhoven, 1986)*, 20

⁸ A. Welkenhuyse & L. Daemen, *Het Hart van Zonhoven (Zonhoven, uitgave Gemeentebestuur, 1988)* 284-285

In de nis staat een gipsen Mariabeeld met kind op de arm. Op het altaar, dat met blauwe plastic is bedekt, staan willekeurig door elkaar : een klein H-Hart borstbeeld, een rechtopstaand H-Hart beeld met een klein H-Hartbeeldje, twee gipsen Mariabeelden waarvan één onthoofd, twee ijzeren kandelaars, een glazen kandelaar, glazen flesjes met plastic bloemen, enkele uitgebrande kaarsen en twee stenen (ijzerstenen). Verder staan er nog 2 kerkstoelen, 4 houten bankjes, een houten tafeltje, een houten staander voor lange kaarsen en enkele manden met gedroogde en plastic bloemen. Het geheel maakt een desolate indruk.

Kapelhof

Het Kapelhof of Heuvenhof is het aanpalende plein aan de Kapel.

Tot 1953 stond de kapel omringd door hoge lindebomen. Dit is een merkwaardig gegeven. Het vereren van bomen gaat namelijk terug tot een Germaans gebruik dat gekerstend werd. Het geslachtelijk aspect dat aan de boomverering verbonden is, is ook op wonderbare wijze bewaard gebleven in het christendom; er zijn namelijk mannelijke en vrouwelijke bomen (bv de linde). Om die reden hangen kleine mariakapelletjes enkel in lindebomen⁹ en om die reden werd waarschijnlijk de Mariakapel van de Heuven omringd door lindebomen.

In 1956 werd de weide achter de kapel echter in een plein herschapen en er werden parkeerplaatsen voorzien. De bomen verdwenen.

Het bevat heden, enerzijds het kapelhof met de kapel en parkeergelegenheid en anderzijds nog twee delen met beplanting.

4. BANDEN MET DE BURGERLIJKE GEMEENSCHAP

Mariaverering

In elke kapel staat een heilige centraal. Deze heilige wordt dan ook op zijn feestdag herdacht en gevierd, gepaard gaande met bepaalde rituelen.

Zoals voordien reeds vermeld, werd deze kapel opgedragen aan Onze-Lieve-Vrouw.

Er werd een Mariabeeld in gezet met scepter en kroon en ze werd getooid in mooie klederdracht.

In tijden van besmettelijke ziekten kwam men er bidden en gedurende de oorlog smeekte men bescherming van Maria af voor de soldaten.

Tot kort bestonden er nog bepaalde gebruiken en interacties rond de kapel : de kapel werd geregeld schoongemaakt door de buurtbewoners, er werden nog kaarsen gebrand en op 1 mei werd de kapel met bloemen versierd. Twee maal per jaar werd er nog samengekomen om de rozenkrans te bidden (cfr Rozenkransstraat dichtbij).

Het sacrale aspect van de Kapel is echter stilletjes aan doodgebloed, de ziel ging verloren.

Geschil bokrijk - 1956

In 1956 toonde het openluchtmuseum van Bokrijk belangstelling voor deze kapel.

Dr. Weyns, Conservator te Bokrijk wilde dit eeuwenoud Maria-heiligdom op een ereplaats heropbouwen in het openluchtmuseum. De buurtbewoners kwamen hiertegen in verzet.

Onderhandelingen leverden geen resultaat.

⁹ Prof.Dr.Hans Geybels, *Cursus voor de gidsenopleiding Volkscultuur-Limburg*, 2007, 39

Op een donderdagmorgen hing aan het kapelleken een opschrift waaronder in grote letters te lezen stond :“Handen af Bokrijk, ik blijf op den Heuven”¹⁰

De belofte om een nieuwe Kapel te bouwen als vervanging mocht niet baten en de Kapel bleef op ten Heuven.

Processies

Reeds in 1737 bestond de *processie van het H. Chrisma* (in de volksmond “Chrusemenneke”). Op Beloken Pasen werd het Heilig Olysel door de pastoor van Zonhoven gehaald bij de deken van Hasselt. Aan de Kapel ten Heuven wachtte de bevolking de pastoor op en vandaar werd er in feestelijke processie naar de kerk gewandeld. Dit gebruik heeft zeer lang bestaan en werd afgeschaft onder pastoor Jos Kuypers (1928-1940). Wellicht is uit dit gebruik de “Heuvenkermis op het kapelheufke” ontstaan. Deze kermis bestaat nog steeds. De laatste kermis ging door in 2007 op 15 april.

Van de 22 oorspronkelijke kermissen van Zonhoven is de Heuvenkermis één van de nog 7 overgebleven kermissen. Het is vooral door het ontstaan van allerlei pretparken die dit oervlaamse traditionele volksvermaak terugdringt.

De Kapel ten Heuven maakte ook deel uit van de “*Processies der kruisdagen*”. Deze processie trok uit op de drie dagen voor Onze-Lieve-Heer Hemelvaart.

De tweede dag ging de processie van de kerk langs de Kapel van de Heuven naar de Herestraat, de Batenstraat, de Grote Eggestraat en weer naar de kerk. De derde dag keerde men op het einde van de processie terug naar het Kapelhof en vandaar terug naar de kerk.

Omdat er steeds minder gelovigen meeliepen, het verkeer drukker werd en de markt opkwam, doofde de traditie langzaam uit.

¹⁰ Zonder auteur.,”Inwoners van Zonhoven op oorlogsvoet met het openluchtmuseum te Bokrijk”,Het Belang van Limburg, 30 september 1956.

5. ONDERHOUD EN RESTAURATIE

Onderhoud

Uit verschillende bronnen vernemen we dat het onderhoud van de Kapel in hoofdzaak gebeurde door leken. Meestal waren het de buurtbewoners die de kapel onderhielden en versierden.

Onkosten werden betaald door de opbrengsten van het offerblok of door hetgeen de parochianen bij gelegenheid van de processies in de “klater” legden.

Uit brieven aan en van het gemeentebestuur blijkt dat men reeds in 1897 geld tekort kwam om de Kapel in goede staat te onderhouden.¹¹

De laatste buurtbewoners die de zorg van de Kapel op zich namen waren de gezusters Saenen. Het onderhoud door hen werd een 10-tal jaar geleden gestopt toen de gezusters ouder werden en niet opgevolgd werden.¹²

Restauraties

We mogen zeggen dat het voortbestaan van de Kapel aan voornamelijk drie initiatieven te danken is : Het Comité van buurtbewoners ijverde meerdere malen voor restauratie.

Particulieren deden geldinzamelingen.

Deze taak wordt dan later overgenomen door de Heemkundige Kring.

Van 1900 tot heden vermelden we enkele restauraties die doorgevoerd werden :

Naar aanleiding van de verzoekschriften van pastoor Claessen en burgemeester Jules Sterkmans werd rond 1900 eikenhout gehaald uit de bossen van Bokrijk. Nieuwe eikenhouten balken schraagden toen weldra het bouwvallig dak. Er werden nieuwe leien opgelegd en de kapel werd grondig hersteld.¹³

In 1956 ter aanleiding van het geschil met Bokrijk werd al melding gemaakt van de “aantasting door de tand des tijds”¹⁴

Via een artikel uit “La libre Belgique” van 1969 vernemen we dat de Kapel “in een zeer bedenkelijke toestand verkeert. Losgekomen bakstenen brokkelen af en indringende regens veroorzaken aanzienlijke schade. Schoolgaande kinderen gooien hun fietsen tegen de kapel aan wat nog meer schade oplevert. Het plaatselijk comité dringt erop aan dat de gemeente zou instaan voor het onderhoud van deze bidplaats. De Kapel werd tot dan binnen onderhouden door een vrouw van de geburen”.¹⁵

Het gebeurde zelfs dat particulieren zelf actie ondernamen om geld in te zamelen voor herstelling. De Familie Borman waren Maria-vereerders. Mevrouw Borman uit Ieper deed een omhaling ten voordele van de Kapel : totaal : ongeveer 25.000 francen.¹⁶

¹¹ M. Switten, Wijkkapellen en devotieplaatsen te Zonhoven (Zonhoven-vzw Heemkundekring Zonhoven, 1986)

¹² Marcel Switten, Zonhoven, 81j, voormalig gemeentebediende.

¹³ M. Switten, Wijkkapellen en devotieplaatsen te Zonhoven , 20

¹⁴ Zonder auteur.,”Inwoners van Zonhoven op oorlogsvoet met het openluchtmuseum te Bokrijk”,Het Belang van Limburg, 30 september 1956

¹⁵ Soldatendienst KAJ,”Milac : *Brieven uit Zonhoven*”,februari 1970 citeert een vertaling van een artikel uit “La Libre Belgique” van maandag 27 oktober 1969.

¹⁶ Marcel Switten, Zonhoven, 81j, voormalig gemeentebediende.

Een volgende herstelling van het dak volgde in november 1975 door aannemer Kerchtermans uit Zonhoven. “Voorlopig blijft het bij een nieuw dak, wat ook het dringendste was”¹⁷.

Uit een artikel van 1976 (het Monumentenjaar) vernemen we dat men wacht op de restauratie. “De Kapel is dringende aan restauratie toe. De muren vertonen sporen van sleet en vernieling. Dagelijks worden er tientallen fietsen tegen de zijmuren geplaatst. Men hoopt dat de herstellingen weldra zullen aanvangen”¹⁸; hetgeen ook gebeurd is.

In 1978 (Jaar van het Dorp) wordt de Kapel op 16 juni bij K.B. als monument geklasseerd. Het Kapelhof wordt als dorpsgezicht geklasseerd.

Dit houdt in dat de kosten voor het onderhoud van Kapel en Kapelhof door zowel de Staat als de Provincie alsmede de Gemeente gedragen wordt.¹⁹

In 1987-1988 gebeurde een verfraaiing van de onmiddellijke omgeving met ondermeer kasseien rond het gebouw.

6. TOEKOMST

Fietsroute

Dankzij het inschakelen van de Kapel in het Fietsroutenetwerk van Limburg, blijft de band met de burgerlijke samenleving bestaan.

“De Schansenroute”²⁰ is 41 km lang. Deze route komt langs de meeste bezienswaardigheden van het centrum van Zonhoven.

Voor het ogenblik is de Kapel nog een toegankelijke kapel. De versleten deur kan men openduwen om binnen te treden. De Kapel verkeert in slechte toestand en wordt niet meer onderhouden. Binnen slingeren verloren ex-voto's²¹ rond en het totaal maakt een triestige indruk.

Gelukkig is er een toekomstige restauratie in zicht.

De Vlaamse gemeenschap, de Provincie Limburg, het Gemeentebestuur Zonhoven en het Architectenvennootschap Spectrum stellen volgende werkzaamheden in het vooruitzicht : Nieuwe pleister- en schilderwerken (kleur wit & zwart); sanering van de kapconstructie ; afwerkingslagen terug opbouwen ; nieuwe deur ; kuisen,herstel en behandeling van recupereerbare elementen zoals muren, plafond, tegels

Ook bestaat het plan voor de herinrichting van de omgeving.

Een zachte grindbedekking wordt voorzien in plaats van de kasseien om het opspatten van water tegen te gaan en er zal een fietsenstalling voorzien worden. De kostenraming voor deze restauratie is 80.808 €. Na een maximale termijn van 2 jaar starten de uitvoeringswerken.²²

Na deze restauratie zal de “Heuvenkapel” een gesloten kapel worden met inkijkvenster. De Kapel zal enkel bij speciale gelegenheden nog geopend worden.

¹⁷ J.J., “Kapel van de heuven” te Zonhoven krijgt een nieuw kleede”, De Krant van zaterdag 29 november 1975

¹⁸ Y.Z., “Kapel “van de Heuven” wacht op restauratie”, Het Belang van Limburg, 9 januari 1976

¹⁹ Zonder auteur, “Heuvenkapel en Kapelhof te Zonhoven geklasseerd als monument en landschap”, Het Belang van Limburg, 17 juli 1978;

²⁰ Schans = verdedigbaar kamp van ong.1 ha in een vierkant, omgeven door een gracht en verder beveiligd door een aarden wal. De Schans was slechts bereikbaar via een ophaalbrug zodat ze goed verdedigbaar was en evenveel veiligheid bood als de oude kasteelhoven – rond 1600 cfr H.C. Melis, “Zonhoven”, (Zonhoven, 1948), 53

²¹ Latijn: *krachtens gelofte*- is de naam van een (niet noodzakelijk kostbaar) voorwerp geplaatst in een heiligdom, kerk of ander gewijd oord, als dank aan een godheid of een als heilig vereerd persoon voor een verkregen gunst.

²² Spectrum, Verslag Overlegvergadering “Kapel van den Heuven te Zonhoven, restauratie” (Hasselt, 18 juni 2007),1-3.

BESLUIT

“Het is duidelijk dat de kapel, gezien het wegvallen van de devotionele praktijk, eerder als een “museaal object” zal worden gerestaureerd”.

Deze conclusie uit het verslag geeft duidelijk het toekomstbeeld van deze Kapel weer.

Kapellen behoren tot ons erfgoed en tot de volkscultuur.

De geschiedenis leert ons dat mensen nood hebben aan het “sacrale”. Dit kan zich uiten in een verschuiving naar het zorgen en beschermen van het erfgoed zoals hier het geval is.

Na deze studie zijn we ervan overtuigd dat het verhaal dat vast hangt aan de Kapel ten Heuven belangrijk is voor de geschiedenis van het dorp.

Het is een kapel om te gedenken en te beschermen.